

**Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка**

**Кафедра українознавства
і політології**

**Вища школа:
проблеми, пошуки, тенденції**

**Матеріали
науково-методичного
семінару**

Випуск четвертий

**Чернігів
2003**

Джерела з історії Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (XVII-XVIII ст.)

Джерельна основа для дослідження теми історичного, господарського та культурно-просвітницького розвитку Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря у другій половині XVII-XVIII ст. не достатньо репрезентативна. В даному контексті окресленої тематики потрібен комплексний підхід до визначення проблем. Багатопланий спектр наукових та фактологічних питань, які розглядаються, вимагає використання та критичного аналізу як опублікованих документів, так і архівних матеріалів та інших видів джерел.

З другої половини XIX ст. у науковій обіг було залучено значну кількість документального матеріалу, за допомогою якого стало можливим дослідження проблем, пов'язаних з історією українських православних монастирів. Більшість документів з окресленої тематики було опубліковано. Найбільше їх розміщено у таких археографічних виданнях, як "Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России", "Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов", "Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном архиве Министерства иностранных дел" (1). У них знайшли відображення особливості відносин української православної церкви з державними урядовими колами Гетьманщини та Російської імперії у XVII-XVIII ст., зокрема, ставлення до православних монастирів Лівобережної України російських імператорів, їх вплив на управління слободами та обителями. Особливо це помітно у грамотах Петра I по встановленню влади Московського патріархату над Чернігівським друкованим відомством, надані окремим монастирем земельних володінь (в тому числі Чернігівському Троїцько-Іллінському). Окрему групу документів складають законодавчо-розпорядчі акти державних та церковних органів Росії: "Полное собрание законов Российской империи", "Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедования Российской империи", "Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода" (2). У названих багатотомних виданнях висвітлені питання, пов'язані з майновою власністю Троїцько-Іллінського монастиря, його видавничою справою, передусім - князь імператорських законів та постанов Синоду щодо чернігівської монастирської друкарні. Значно збагатили дослідження по господарській діяльності обителі збірники документів з історії XVIII ст.

Матеріали по історії СРСР, де вміщено матеріали стосовно розвитку рідних промислів у Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. Насамперед, доцільно відшукати документи про оренду рідинь Троїцько-Іллінської обителі та контрактно-відступну документацію на нерухоме монастирське майно (3). Разом з тим, oprч зазначених вище збірників документів, з опублікованих джерел відносно історії монастиря (в тому числі й Троїцько-Іллінського) більш нічого не вивалено. Особливо це стосується видань корпусного характеру. Значну частину джерел дослідження складають нововиявлені матеріали з монастирських фондів, що знаходяться в архівосховищах міст Чернігова та Києва. Архівні матеріали з вказаної проблеми включають ур. виді історичних документів. Фундаційну документацію на державних і церковних осіб Росії та Лівобережної України, внутрішню документацію Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, статистичні описи монастирського майна в період його існування та після закриття, описи каталогу бібліотеки обителі, будівельну документацію, пастивання офіційного та приватного характеру.

Першорядне значення в дослідженні теми мають матеріали фонду Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря Центрального державного історичного архіву України у місті Києві (ф. 163, Чернігівський Троїцько-Іллінський чоловічий монастир (1664-1784 pp.). Невеликий об'єм фонду (всього 127 справ) представляє собою унікальні відомості щодо механізму формування земельної та майнової власності монастиря. В даному контексті за повнотою відображення шляхів придбання об'єктів та частностей матеріали фонду можна класифікувати на групи. Насамперед, це актові матеріали: царські грамоти Олексія Михайловича, Петра I, Єлизавети, Катерини II та імператорів українських петиціантів Самойловича, Мазепи, і Скоропадського, Д. Аполстола, адресовані не тільки до настоятеля Троїцько-Іллінського монастиря, але і до окремих архієпископів Чернігівської єпархії, зокрема, Пазаря Барановича та Феодосія Углицького. Зазначені документи допоможуть встановити, по можливості, точну дату та місце коли, при яких обставинах були надані або інші земельні володіння та матеріальна власність Троїцько-Іллінському монастирю. Крім того, маємо незначний масив документів - наказів Генеральної військової канцелярії, де підтверджуються права чернігівської обителі на матеріальну власність та володіння окремими господарськими об'єктами в межах Чернігівського та Городніцького повітів, а також купчі замінні листи мешканців тих поселень, де знаходилися земельна та нерухома власність монастиря. Означений фонд містить також значну кількість інвентарних документів та естрадійного матеріалу - опису земель, угідь, млинів та ставків, що належали Троїцько-Іллінській обителі з другої половини XVII ст. Окремо також потрібно виділити документацію судового характеру, зокрема,

випади з земельних судів про незаконне використання земельних володінь чернігівської обителі та справи у зв'язаних з ними духовних судів, доповнюють та конкретизують історичні відомості щодо Троїцько-Іллінського монастиря інші архівні фонди, зокрема ті, де відображено внутрішнє життя обителі: "Генеральна військова канцелярія" (Ф. 511) – власності обителі, зокрема наявності в неї синодальні, тут, раши, а також документи щодо будівництва в Ласобережжя України, особливо ті, що велося державним коштом. Це справи про будівництво та реконструкцію споруд Троїцько-Іллінського монастиря у другій половині XVIII ст.: "Чернігівський Троїцький Андроніковський монастир" (Ф. 134), "Канцелярський документ "Нова серія" (Ф. 221), "Канцелярія Чернігівського та Новгород-Сіверського генерал-губернатора" (Ф. 736), "Канцелярія стародрука" (Ф. 739), "Канцелярія Малороссийского генерал-губернатора П. Румянцева-Задунайського" (Ф. 763), "Чернігівський духовний правління" (Ф. 2011).

Більшість документів зазначених фондів – ділова документація, пов'язана зі змінами в управлінні монастирем, листування з процесу припинення судових справ, пов'язаних з орендою земельних володінь, доповіді звітні про будівництво церковних споруд на території обителі, а також невеликі списки літератури Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні.

Окрему групу документального матеріалу складають фонди Чернігівської духовної консисторії Державного архіву Чернігівської області, зокрема Ф. 679, "Чернігівська духовна консисторія". У фонді документи про історичне минуле Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря окремо не виділяються. Однак їх теж важливо класифікувати. Перш за все, це укази Синоду про призначення та переводи архімандритів Троїцько-Іллінського монастиря, датовані другою половиною XVIII ст., та рапорти архімандритів монастиря в Чернігівську духовну консисторію про переміщення ченців з інших монастирів. Більшу частину фонду складають річні звіти про рух чернечества та стан рухомого і нерухомого майна монастиря Чернігівської єпархії у другій половині XVIII ст., документація про будівництво на території Троїцько-Іллінського монастиря, а також ремонт будівель, що були власністю обителі, судова документація, матеріали про діяльність монастирської друкарні. Важливим в даному контексті є каталог монастирської бібліотеки, змислений в описі майна колишньої обителі, складений у 70-хр. XIX ст. Дослідження в роліх напрямках історії монастиря поглиблюються вивчення фондів, які не пов'язані з релігійними відомствами, зокрема це такі фонди, як "Чернігівська губерньська управа" (Ф. 127), де часто

значну кількість документів про реконструкцію роботи на території монастиря у XVII-XIX ст., "Канцелярія Чернігівського губернатора" (ф. 128), "Чернігівська губернска будівельна та кількова комісія" (ф. 179). Для докладного вивчення матеріалу в дослідження введено документи фонду радянського періоду: "Чернігівське губернуправління" (ф. Р-16), "Чернігівський окрайком. Секретаріат" (ф. Р-65), незначна кількість яких стосується про подальшу долю Троїцько-Іллінського монастиря, передусім, про розміщення на колишній монастирській території різних громадських організацій та господарських приміщень.

Отже, розглянуті нами фонди Центрального державного історичного архіву України (ЦДАРУ) та Державного архіву Чернігівської області (ДАНО) містять значну кількість офіційної документації про відносини Троїцько-Іллінського монастиря з Чернігівською духовною консисторією, різноманітні відомості про розвиток сільського та промислового господарства обителів в кінці XVII-другій половині XVIII ст. Разом з тим основна група документів ДАНО відноситься до другої половини XVIII ст., що в свою чергу, не розкриває повної історії розвитку монастиря.

Під час пошукової роботи над дослідженням історичного минулого Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря опрацьовано значний масив рукописних матеріалів, які містяться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Перш за все, це фонд з рукописами В.Модзалевського, в якому зосереджені практично всі відомі матеріали по пам'ятках старовини Чернігова, а також унікальні дослідження з промислового розвитку Чернігівської губернії, в тому числі питання господарської діяльності православних монастирів. Значним доповненням про земельну та майнову власність монастирів Чернігівського краю стали джерела з фонду рукописних збірок О.Лазаревського, де вчені-історики зібрав цінні матеріали (оригінали та копії) по описах монастирського майна Чернігівського повіту, ділову документацію Чернігівської діаконії про надання земельних володінь монастирям. Слід зазначити, що для висвітлення питань господарської та культурно-освітницької діяльності монастиря використані також рукописні матеріали фонду по XVII-XVIII ст.: царські грамоти Петра I козацьким старцям, мідчанам, монастирям на право володіння наданими місцевостями (1709-1722), універсали гетьмана І.Самойловича, І.Мазепи, І.Скоропадського про надання у власність земельних наділів монастирям між Києва, Чернігова, Ніжин, Новгород-Сіверського (1690-1722), накази Сенату Чернігівській духовній консисторії про земельні володіння та матеріальну власність монастиря (1760-1784). Особливий комплекс рукописних джерел знаходиться в фондах, де зібрана документація, що представляє собою збірки з різних монастирських справ XVIII ст.

екстракти та реєстри царських грамот, указів до гетьмана, листів та царські листи (1708-1762), екстракти генеральних списків по формуванні земельної власності Троцько-Іллінського монастиря, а також кількість виявлених джерел відносно невелика, але надзвичайно інформативна. Збереглося небагато документів господарського характеру, які дозволяють простежити економічний розвиток Троцько-Іллінського монастиря з другої половини XVII ст. по кінець XVII ст. Це прибутково-розподільна книга Чернігівської єпархії (1726), записка князя панської економії (про цінування горілкою) (1772-1788), матеріали до історії рудень (виписки В.Модзалевського про рудні з румунського опису 1767 р., статистичні відомості за Чернігівське намісництво). Серед матеріалів, що висвітлюють історію православних монастирів Лівобережної України належить відмітити рукописні роботи українськими і російськими істориками. Насамперед це особисті фонди М.Белозерського, В.Данилевича, М.Лилієва, в наукових доробках яких окреслені питання, пов'язані з церковною історією Чернігівщини, зокрема, описи рухомого та нерухомого майна чернігівських монастирів, стану монастирських земельних володінь. Рукописні праці М.Петрова, Ф.Титова, С.Тарануценка містять ґрунтовні дані, про культурно-просвітницьку діяльність українських православних монастирів у другій половині XVII-XVIII ст., суспільні та економічні явища в історії українського друку. Тут вміщено докладну інформацію про історичне минуле Чернігівського Троцько-Іллінського монастиря, яка дає унікальний матеріал про видавничу справу обители та друковані видання.

Ознайомлення з рукописними джерелами ІР НБУ ім.В.Вернадського засвідчує наявність достатньої бази для робочого вивчення окресленої теми дослідження, особливо стосовно питань господарської діяльності та культурного розвитку Чернігівського Троцько-Іллінського монастиря у кінці XVII - другій половині XVIII ст.

Для більш розширеного висвітлення історії стародавньої обители залучено комплекс епістолярної документації. В дослідженні стосовно організації, формування власності, розвитку книгдрукування та забудови монастиря широко використано листування відомих релігійних діячів Чернігівської єпархії з вищим духовенством, гетьманами та царськими особами. Перш за все, це листи Гадара Барановича до Інокентія Гоєля, відносно будівництва Троцького собору Іоанніа Галітовського, Данила Тустала (Дмитра Ростомського) до українських гетьманів, а також листування настоятеля Троцько-Іллінського монастиря з І.Мазепою, І.Скоропадським, К.Розумовським. Специфіка такого виду кореспонденції полягає у тому, що в ній відомо

відносно службову кореспонденцію від приватної. Так, чернівецькі архієпископи, звертаючись до інших республік та державних діячів у службових справах, поєднували інформацію адміністративну з приватною, і напевно, у приватному листуванні наводили офіційні дані. Показовими в цьому відношенні стали листи Д. Барановича до настоятеля київських монастиря та єпископа про початок будівництва Троїцького собору (з якою метою та з допомогою кого будували свячену споруду).

Значним доповненням до вивчення історичного минулого Чернівецького Троїцько-Іллінського монастиря стали реневі джерела, що збереглися як матеріально, так і в описах. Серед них заслуговують на увагу збережені до кожного часу архітектурні споруди монастирського комплексу - Іллінська церква (XI ст.), Антонівські пелери (XI ст.), Троїцький собор (друга половина XVII ст.), Введенська церква (XVII ст.), монастирська дзвіниця (друга половина XVIII ст.), хлібні ченце (друга половина XVII-XVIII ст.), предмети культу (описи різних монастиря), особисті культові речі духовенства (митри, панчі, сакоси, хрести тощо), а також незначна кількість стародруків колишньої монастирської бібліотеки. Кожен вид зазначених джерел представляє собою один з напрямків розвитку монастирського життя упродовж досить тривалого періоду з XI ст. по XVIII ст. Так, зовнішній вигляд будівель монастиря та внутрішнє оформлення дають можливість прослідкувати, як відбувався процес зміни архітектурних стилів на українських землях під впливом польських порід у XI та XVII ст. Важливим у даному контексті є вивчення фондів Чернівецького історичного музею, де зберігаються єпархіальні старовинності та фонди бібліотеки того ж музею, пов'язані з друкованими матеріалами чернівецького єпархіального давньосховища. Важливим джерелом щодо вивчення монастирського комплексу є також монографічний матеріал про архітектуру. Він, представлений він досить обмежено, але тим не менш має велику цінність. Найважливішим у даному контексті є малюнки, гравюри та літографії, що фіксують загальний вигляд культових споруд.

До найважливішої та найчисельнішої групи опублікованих матеріалів щодо церковної історії та монастирського життя на Чернівецьщині відносяться періодична преса світського та релігійного характеру. На сторінках російсько та українськомовних журналів і газет висвітлювалися питання, пов'язані з історією української православної церкви, монастиря, їх розвитком, діяльністю, впливом на тогочасне суспільство. Як уже зазначалося, з другої половини XIX ст. почали виходити друком центральні та регіональні часописи газети: "Київская старина", "Вера и жизнь", "Исторический вестник", "Черниговские губернские ведомости", "Черниговские епархиальные известия".

“Записки Черниговского статистического губернского комитета” Традиційним продовженням історичних досліджень, які знайшли в російській: “Вопросы истории”, “История СССР”, українській: “Український історичний журнал”, “Хроніка 2000”, “Свердловський університет”, “Славянський Чернівець”, а також місцеві праці “Дарницька града”, “Троїцький монастир” тощо.

У 40-50-х рр. ХХ ст. на сторінках “Чернівецьких губернських відомостей” представники православної духовенства знову звернули увагу на історію чернівецьких монастирів. Авторами опублікованих матеріалів, використовуючи документацію Чернівецької духовної консисторії кінця ХVII-ХVIII ст., більш детально висвітлювали проблеми Троїцько-Іллінського та Славського монастирів, посилаючись на роль та значення в досліджуваній період. У цьому відношенні окремі крапки статті соборного ієромонаха Никодима, в яких він вкотре докладає характеристичну царським грамотам ХVIII ст., що збереглися в рідній Архирейській будівлі, спираючись на архівні джерела ХVIII ст. висвітлює діяльність чернівецьких архієпископів Лазаря Барановича, Феодосія Углицького, Іраклія Комаровського, Іларіона Роговського. Більшість з яких приймали активну участь в організації та розбудові Троїцько-Іллінського монастиря. Разом з тим “МГВ” друкували значну кількість фундаційної документації, переважно більшість якої - єврейсько-літванських універсалів другої половини ХVII-ХVIII ст., пов'язаних з майновою та земельною власністю монастиря Лавобережної України. Перш за все, це універсали (Мазели та) Сєвєродніського про заволодіння за двома найбільшими чернівецькими обителями Славською та Троїцько-Іллінською, земель Чернівецького, Городницького полків. Крім релігійних істориків, друкували свої дослідження з історії монастиря його друківської діяльності відомі українські науковці та краєзнавці: О. Богданський, М. Ісаєнко, С. Котляр, П. Ростовець. Використовуючи максимум необхідної фактологічної інформації, вони зробили спробу систематизувати історію монастиря, при цьому виділяючи основні етапи його розвитку, пов'язуючи його історичне минуле з історією Чернівецької області. Разом з тим, вводячи в тексти цінні і унікальні документи і матеріали, більшість релігійних та світських науковців, на нашу думку, не характеризували їх на основі критичного аналізу, а лише констатували їх загальну кількість.

Продовжуючи тему монастирського життя, “Чернівецькі старожитні новини” з другої половини ХХ ст. у своїй неформальній частині почали друкувати історичні описи монастиря Чернівецької єпархії. Насамперед потрібно відзначити ґрунтовні роботи історика Т. Стефановського “О Черниговском Троицком монастыре” - цінніста

Архиерейском Доме" (1893) та О.Єфімова "Черниговский Свято-Троицко-Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архиерейский Дом, его прошлое и современное состояние (1069-1910), (1910-1911). Дослідники на основі значного масиву самостійно виявленого архівного матеріалу, спеціальної єпархіальної документації, монастирських документів, опублікованих джерел докладно описали історію монастиря, будівництво на його території основних споруд, роботу друкарні. Зокрема, Т. Стефановський одним з перших хронологічно систематизував діяльність настоятелів Троицько-Іллінського монастиря. З подальшим проявом інтересу до церковної історії та проведенням на території нижньої частини монастиря (Антонієвих печерах та Іллінській церкві) археологічних досліджень на сторінках релігійного журналу збільшилось матеріалів з його історії. У визначеному напрямку працювали такі науковці, як І. Боровський, Д. Козьминський, О. Страдомський, Т. Стефановський, П. Шангін. Чернігівський Троицько-Іллінський монастир вони розглядали як один з центрів започаткування печерного монастирського життя. Опрацьовані ними документи та джерела представляють важливі відомості про початковий період організації монастиря. Заслужують на увагу чисельні публікації архівних документів під редакцією П. Добровольського, де висвітлювалися проблеми, пов'язані з церковною історією Чернігівщини, в тому числі й історичного розвитку Троицько-Іллінського монастиря. Для більш розширеного пізнання історії української православної церкви у 1911 р. було розпочато видання релігійно-православних часописів "Киевская старина", "Вера и жизнь", які публікували документи та інформацію про архітектуру монастирських храмів Чернігова, їх культурно-просвітницьку діяльність. Серед наукових праць важливе значення мають статті В. Модзалевського про характеристику культових споруд Чернігова, М. Доброгаєва про чернігівських архіпастирів та відомих монастирських настоятелів. Привертають увагу також дослідження з історії друкарні Троицько-Іллінського монастиря. Серед них статті О. Лазаревського, присвячені нововиявленим документам про організацію монастирської друкарні та відносини між її засновниками. Окремо потрібно відмітити початок видання у 1914 р. газети Братства святого князя Михайла при Чернігівській духовній семінарії "Черниговский церковно-общественный вестник". Дане видання на своїх сторінках оприлюднило немало матеріалів стосовно церковного життя Чернігово-Сіверщини, нариси про чудотворні ікони, історико-статистичні замітки про чернігівські монастирі, а також біографії відомих чернігівських архієпископів. Окремим проблемам господарської діяльності монастиря, його нерухомого та рухомого майна присвячені статті О. Лазаревського, Д. Пащенко, А. Ханенка, В. Модзалевського на сторінках таких періодичних історико-

наукових видань, як "Записки Черниговского губернского статистического комитета" (1868), "Труды Черниговской архивной комиссии" (1908-1913) тощо. У світлі наукового дослідження заслуговують на увагу місцеві календарі-довідники. Насамперед, це "Черниговский историко-археологический календарь" (1905-1906) та "Календарь Черниговской епархии" (1891-1892). У даних виданнях кінця XIX- початку XX ст. а також певна частина була присвячена релігійній минувшині, тогочасним урочистим подіям, зокрема святам, ювілеям, пам'ятним роковинам тощо. Календарі-довідники містили велику кількість інформаційного матеріалу по культурно-просвітницькій діяльності монастирського матеріалу насамперед роботі Чернігівського колегіуму та діяльності Троїцько-Іллінської друкарні. Належить зазначити, що дожовтневі періодичні видання публікували на своїх сторінках певний об'єм раніше невідомого історико-документального матеріалу, який значно доповнює і розширює дослідження з питань церковної історії. Як відомо, тривалий час історія та розвиток православних монастирів України не були об'єктом окремого дослідження. На сторінках українських та російських періодичних видань дана тема практично не висвітлювалася. Однак серед їх невеликої кількості потрібно відмітити статті українського історика О.Гуржія в "Українському історичному журналі" (4). Автор, використовуючи до цього часу невідомі архівні документи, робить спробу розкрити механізм розвитку старшинського та монастирського господарств у Лівобережній Україні упродовж XVIII ст., їх взаємовідносини з селянами.

Привертають увагу також публікації О.Пономарьова, Я.Ісаєвича в журналах "Вопросы истории" та "Український історичний журнал" з питань історії української культури XVIII ст., де науковці аналізують діяльність монастирських друкарень Лівобережної України, при цьому підкреслюючи проблематичні відносини їх з російським імперським урядом та св.Синодом.

Обмежений характер статей за радянської доби на церковну тематику був поштовхом для глибоких досліджень після проголошення незалежності України. Велика кількість наукового матеріалу присвяченого окремим проблемам історії української православної церкви та монастирів, друкується на сторінках всеукраїнських часописів "Київська старовина", "Хроніка -2000", "Родовід", "Пам'ятники України", "Знання і праця" та ін. Певний масив даних досліджень був присвячений періоду заснування монастиря, а також аналізу архітектурних споруд монастирського комплексу. Насамперед відмітимо статті Л.Горлача, А.Карнабіда, В.Пуцко, А.Турчин-Турчанинова та інших (5). В означеному контексті автори у своїх наукових доробках докладно висвітлюють окремі проблеми, пов'язані з історією Троїцько-Іллінського монастиря:

відношення І.Мазели до будівництва Троїцького собору, участь у спорудженні головного монастирського храму Л.Барановича. Широкий спектр проблем, пов'язаний з церковною історією, монастирським землеволодінням та культурно-просвітницькою діяльністю релігійних осередків висвітлювався на сторінках регіональних періодичних видань "Література та культура Полісся" (НДПУ імені М.Гоголя, Ніжин) та "Сіверянський літопис" (ЧПДУ, НДПУ, ЧДЕСУ, Чернігів). Доречним буде відмітити наукові публікації з історії церковного землеволодіння на Чернігівщині в XVII-XVIII ст. Ю.Мицика, розвитку рудного виробництва в Чернігівському краї в кінці XVII - на початку XVIII ст. - Є.Алімова, монастирського млинарського промислу-П.Пирога, земельної (в тому числі монастирського землеволодіння) в другій половині XVII-XVIII ст. - Г.Доманової. Значна увага на сторінках журналів приділяється культурологічним питанням. Заслужують ретельного опрацювання наукові розвідки, присвячені архітектурі, стінопису, іконам Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря таких авторів, як А.Адруга, Г.Арендар, А.Доценко, В.Пуцко та інші. Автори, використовуючи ряд опублікованих матеріалів, нововиявлені джерела, подають розгорнуту характеристику основних елементів монастирського комплексу, при цьому підкреслюється, що значна кількість їх потребує більш ретельного дослідження (6).

Узагальнюючи розглянуте, відмітимо, що документальна база з історичного, господарського та культурно-просвітницького розвитку Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, як уже відмічалось, представлена практично всіма видами та типами джерел, разом з тим по ряду визначених проблем ще недостатньо повно. Зокрема, не виявлено ніяких документів по періоду діяльності монастиря з XIII по першу половину XVII ст., нерівноцінно представлені джерельні матеріали та історіографічні доробки українських і російських істориків по другій половині XVII - першій половині XVIII ст. Така нерівномірність наявних джерел вимагає для більш повного висвітлення окресленої теми дослідження ретельніше аналізувати та докладно зіставляти кожний документ.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. - Спб., 1863-1892. -Т.1-5; Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном Подольском и Волынском генерал-губернаторстве. -К., 1873. -Ч.1. -Т.4. (1648-1798 pp.). Бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном архиве

Министерства иностранных дел. -Слб., 1874. -Т.ІІІ.

2. Полное собрание законов Российской империи. -Слб., 1830. -Т.ІV (1700-1712); Т.Х. (1737-1739); Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедования Российской империи. -Слб., 1910-1915. -Т.1-4; Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. -Слб., 1868-1910. -Т.1.

3. Материалы по истории СССР.-М., 1957.-Т.5.(XVIII ст.)

4. Гуржій О. До питання про ренту і повинності на Лівобережній Україні в першій половині XVIII ст.// Український історичний журнал.-1984.-№1.-С.84-92; Його ж. Основні закономірності розвитку торгівлі і місцевих ринків на Україні у XVIII ст.// Український історичний журнал.-1986.-№8.-С.17-28.

5. Горлач Л. По той бік світу (з історії Іллінського монастиря) // Знання і праця.- 1969.-№ 10.-С. 15; Карнабіда А.Шлях до таємниць // Пам'ятники України.-1970.-№1.-С.15-17; Пуцко В.Мазелина срібна шата в Чернігові // Родовід.-1996.-№2.-С.144; Турчин-Турчанинов А.Пророцтво Лазаря Барановича (до 300 – річчя з дня його смерті 3(13)вересня 1693 р.)// Хроніка-2000.-1993.-№ 6.-С.58-119.

6. Адруг А.Стінопис Троїцького собору // Старий Чернігів.-1994.-№1(лютий).-С.4; Адруг А., Арендар Г. Видатна пам'ятка золотарства // Сіверянський літопис.-1996.-№6.-С.46-52; Доценко А. До питання про датування стінопису Троїцького собору//Сіверянський літопис.-1997.-№5.-С.95-97; ПуцкоВ.Чернігівські іконостаси XVII-XVIII ст.// Сіверянський літопис.-1996.-№2-3.-С.90; Його ж. Ікони Чернігівщини // Сіверянський літопис.-1997.-№4.-С.129-135.
